

Klasické metody šlechtění

Základní šlechtitelské pojmy

Odrůda (kultivar)

- Záměrně pěstovaný porost
- Vyznačuje se a odlišuje od jiné odrůdy závažnými morfologickými, fyziologickými, cytologickými, chemickými, hospodářskými nebo jinými znaky a vlastnostmi. Množením se vlastnosti zachovávají.
- Výsledek záměrné šlechtitelské práce, odpovídá konkrétnímu šlechtitelskému cíli.
- Úředně registrována, množení a prodej se řídí zákonnými předpisy.
- Uvedena v katalogu odrůd.

Čisté linie

- Produkty opakovaného **selfování** jednotlivých rostlin.
- Genotypy, které jsou základem odrůdy samosprašného druhu.
- **Homogenní a homozygotní**
- Udržovány selfováním.
- Přímé využití farmáři.

Inbrední linie

- Vznikly vynuceným selfováním (ne přirozeným) **cizosprašných** rostlin.
- Na rozdíl čistých linií jsou uchovávány uměle.
- Genotypy, které byly vytvořeny jako rodičovské **k dalšímu využití** - tvorba hybridních odrůd a syntetických odrůd ve šlechtění cizosprašných druhů.
- Nejsou určeny k bezprostřednímu využití farmáři.
- **Homogenní a homozygotní** jako čisté linie.

Klon

- Nepohlavním způsobem vzniklé potomstvo.
- Identické kopie jednoho genotypu.
- Fenotypově **homogenní**.
- Vysoce **heterozygotní**.

Kmen

- Bezprostřední generativní, tedy pohlavní cestou vzniklé potomstvo daného jedince, tzv. kmenové matky.
- Cizosprašné druhy.
- Heterozygotnost, směs různých genotypů.

Populace

- Soubor vzájemně se křížících jedinců se společným souhrnem genetických informací – genů.

Ekotyp

- Populace rostlinného druh, která se pěstuje nebo vyskytuje v určité oblasti.
- Různé ekotypy v rámci druhu se liší.
- Vznikají vlivem vyhraněných podmínek prostředí.
- Jsou zdrojem specializovaných výchozích forem, důležitou součástí výchozího šlechtitelského materiálu.

Typy odrůd

■ Odrůdy čistých linií

U druhů vysoce samosprašných.

Homogenita a homozygotnost - dosaženo řadou samosprášení.

Obvyklé využití jako rodičů při tvorbě dalších odrůd jiného typu.

Úzký genetický základ.

Vhodné do oblastí, kde je uniformita předností.

Linie šlechtitelů různě míchá.

Plasticita.

■ Odrůdy z volného sprášení

U cizosprašných druhů (žito, jeteloviny)

Populace geneticky **heterozygotních** rostlin

Vzájemně se kříží.

Široký genetický základ.

Geneticky **heterogenní**.

Existují **dva typy** odrůd:

- vytvořené rekurentní (opakovanou selekcí)
- vytvořené záměrným kombinováním klonů.

- **Hybridní odrůdy** - vytvořeny křížením inbredních linií. Cílem je dosažení heteroze.
- **Odrůdy z klonů** - sestávají z rostlin identického genotypu, **homogenní**, geneticky vysoce **heterozygotní**.
- **Odrůdy z apomiktů**
Potomstvo geneticky identické s matkou.
Vytrvalé pícní trávy.

■ **Víceřiniové odrůdy**

Samosprašné druhy.

Směs izolinií – navzájem se liší v jednom genu.

Tvorba zpětným křížením F1 s donorovým rodičem.

■ **Krajová odrůda**

Není výsledkem šlechtění, ale dlouhodobým pěstováním v kultuře v určitých klimatických a půdních podmínkách.

Heterogenní populace.

Význam – výchozí šlechtitelský materiál.

Genetická struktura odrůd

- **Homozygotní a homogenní odrůdy**
Samosprašné druhy
- **Heterozygotní a homogenní odrůdy**
Cizosprašné druhy
- **Heterozygotní a heterogenní odrůdy**
Syntetické populace – pícíny
- **Homozygotní a heterogenní odrůdy**
Směs ekotypů, komponenty genotypově homozygotní, dohromady velké množství různých genotypů. Celková odrůda není uniformní.

Klasické metody šlechtění

Šlechtění vegetativně množených druhů

Kategorie nepohlavně množených druhů

■ Druhy s normálním kvetením a nasazením semen

Hybridizace, rekombinace prostřednictvím meiózy, introdukce nových genů do adaptované odrůdy.

Vegetativní množení se využívá k uchování. Výhoda heterozygotnosti.

■ Druhy s normálním kvetením a špatným nasazením semen

Semena nespolehlivá pro rozmnožování. Možnost hybridizace a přenosu genů do zlepšené odrůdy zachována.

- **Druhy tvořící semena apomikticky**

Tvorba semen bez oplození. Tento typ reprodukce má více než 100 druhů vytrvalých trav.

- **Druhy nekvetoucí**

Druhy obligátně nepohlavně množené. Druhy lze zlepšovat jen nepohlavní cestou. Genetická diverzita např. mutacemi.

Genetická charakteristika šlechtění

■ Genetický základ

Potomstvo z jedince množeného nepohlavně - geneticky identické a uniformní.

Rozmanitost způsobena vlivy prostředí.

■ Heterozygotnost a heteroze

Citlivé k **inbrední depresi**.

Fixace heterózního efektu.

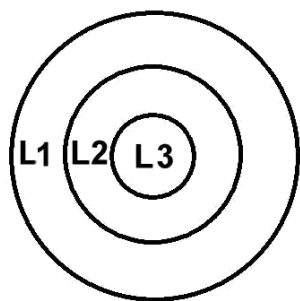
■ Ploidie

Časté mezidruhové hybridy a vyšší ploidie.

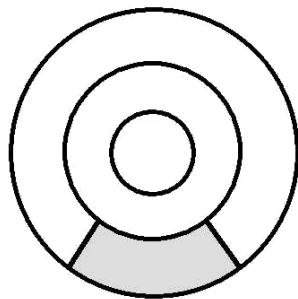
■ Chimérismus

Lokalizace somatické mutace na průřezu stonkem se třemi cyto-histologickými vrstvami L1, L2 a L3.

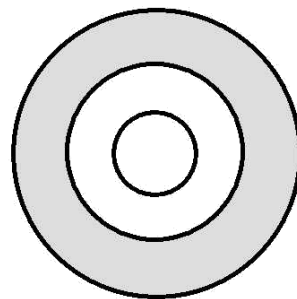
Chiméra meriklinální, periklinální a sektoriální

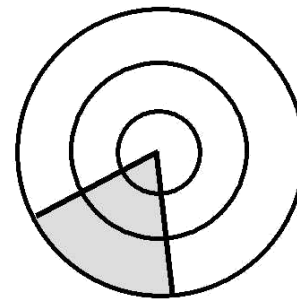
rostlina
bez
mutace

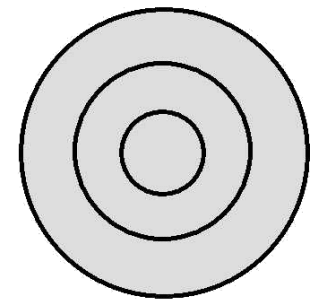
meriklinální
chiméra
(částečná mutace
v L1)

periklinální
chiméra
(stálá mutace
v L1)

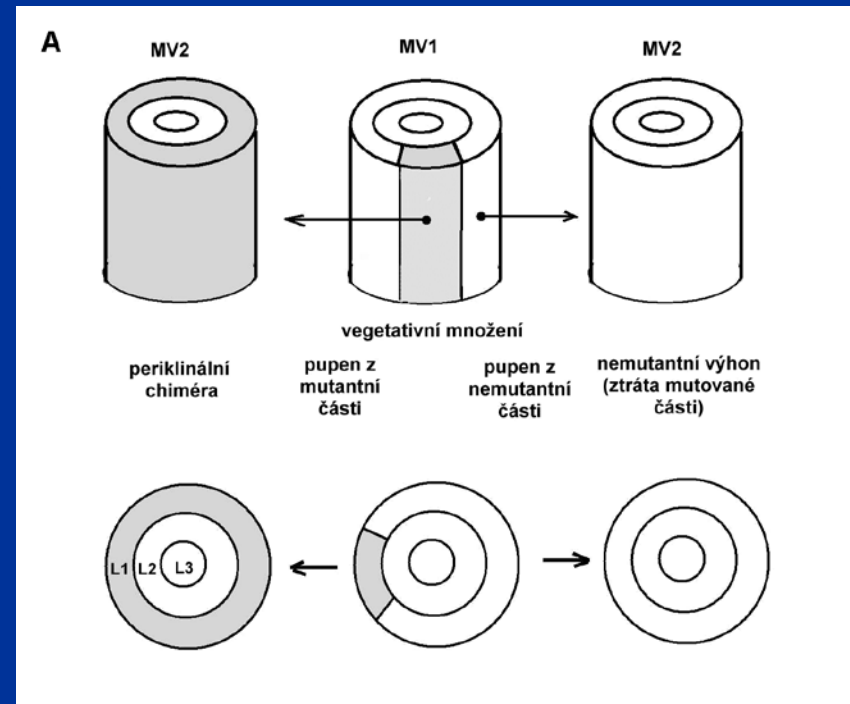
sektoriální
chiméra

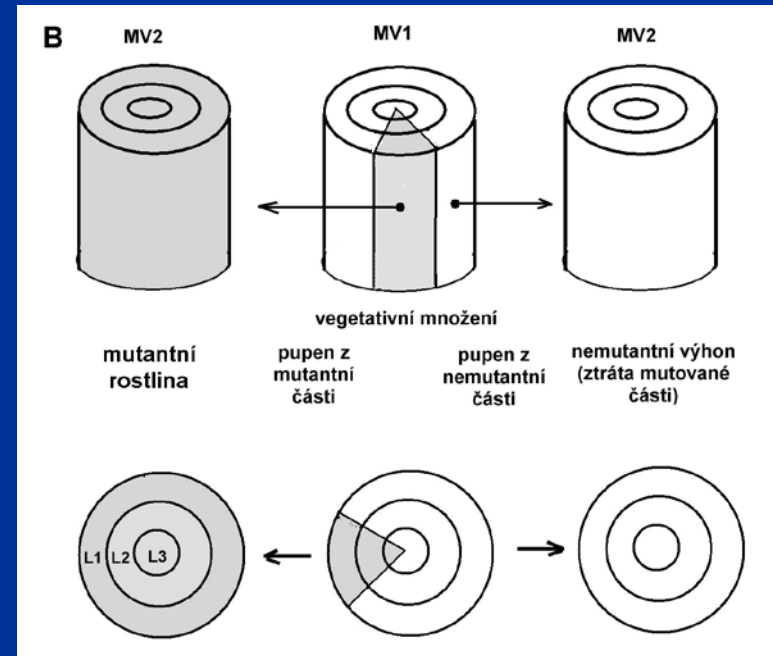
stálý
mutant

Vyštěpení mutantních a standardních rostlin z chimérických vegetativně množených rostlin.

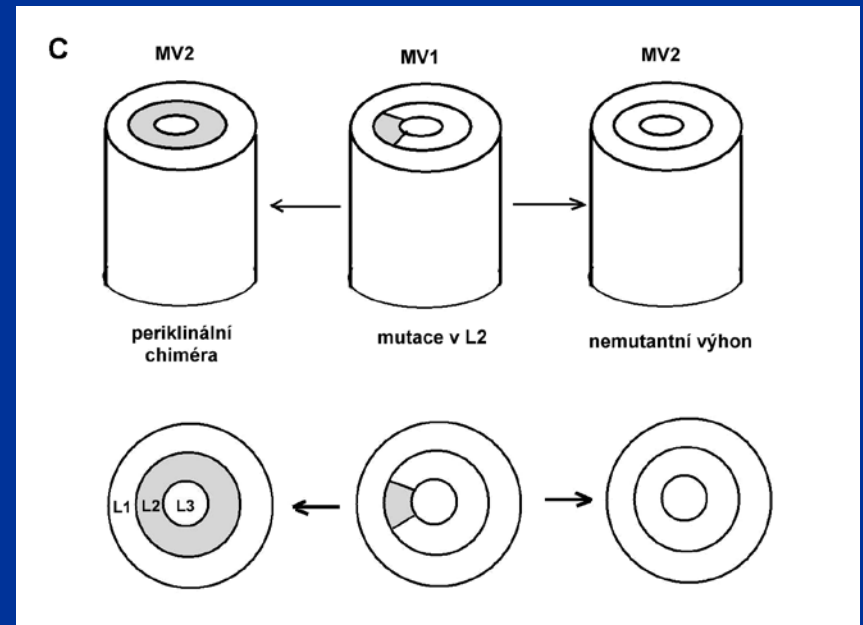
A/ mutace v L1
u meriklinální chiméry
(MV1 a MV2 generace vegetativního množení)

B/ mutace v L1 u sektoriální chiméry

C/ mutace v L2 u meriklinální chiméry

Šlechtitelské postupy

- Výběr klonů
- Hybridizace s výběrem klonů
- Mutační šlechtění

Výběr klonů

2 cíle:

1) Uchování ozdraveného materiálu

- Skrínink genotypů
- Eliminace patogenů
  - explantátové kultury a mikropropagace (meristémy)
  - ošetření při vysoké teplotě 30 min až 4 hod při 43 až 57 °C
  - chemické působení

2) Tvorba odrůd

Rok 1: Tvorba klonové školky

působení patogena, výběr rezistentních klonů bez příznaků a dalšími vhodnými znaky, sklizeň jednotlivých rostlin

Rok 2: Pěstování potomstva z jednotlivých vybraných klonů a hodnocení jako v r. 1, výběr nejlepších klonů

Rok 3: Předzkoušky výkonu, výběr nejlepších klonů

Rok 4 až 6: Zkoušky výkonu v různých lokalitách, tvorba odrůdy

Hybridizace s výběrem klonů

U druhů schopných tvořit semena

Rok 1: Křížení vybraných rodičů. Sklizeň semen F1.

Rok 2: Výsev a hodnocení rostlin F1. Výběr zdatných a zdravých rostlin.

Rok 3: Klonování vybraných rostlin, pěstování klonových potomstev v řadách, výběr asi 100 až 200 nejlepších rostlin z potomstev.

Rok 4: Předzkoušky výkonu.

Rok 5 až 7: Zkoušky výkonu v různých lokalitách, tvorba odrůdy.

Mutační šlechtění

- Mutace jsou vzácné, skrínink velkých populací M1V2.
- Chiméry je možné redukovat pomocí adventivních pupenů

Výhody a limity klonového šlechtění

- Sterilita nevadí, protože na tvorbě semen nejsme závislí.
- Klony jsou homogenní, komerční produkt je uniformní.
- Pro rychlé namnožení materiálu je využitelná mikropropagace.
- Heterozygotnost a heteroze jsou u klonů fixovány.

Klasické metody šlechtění

Šlechtění samosprašných druhů

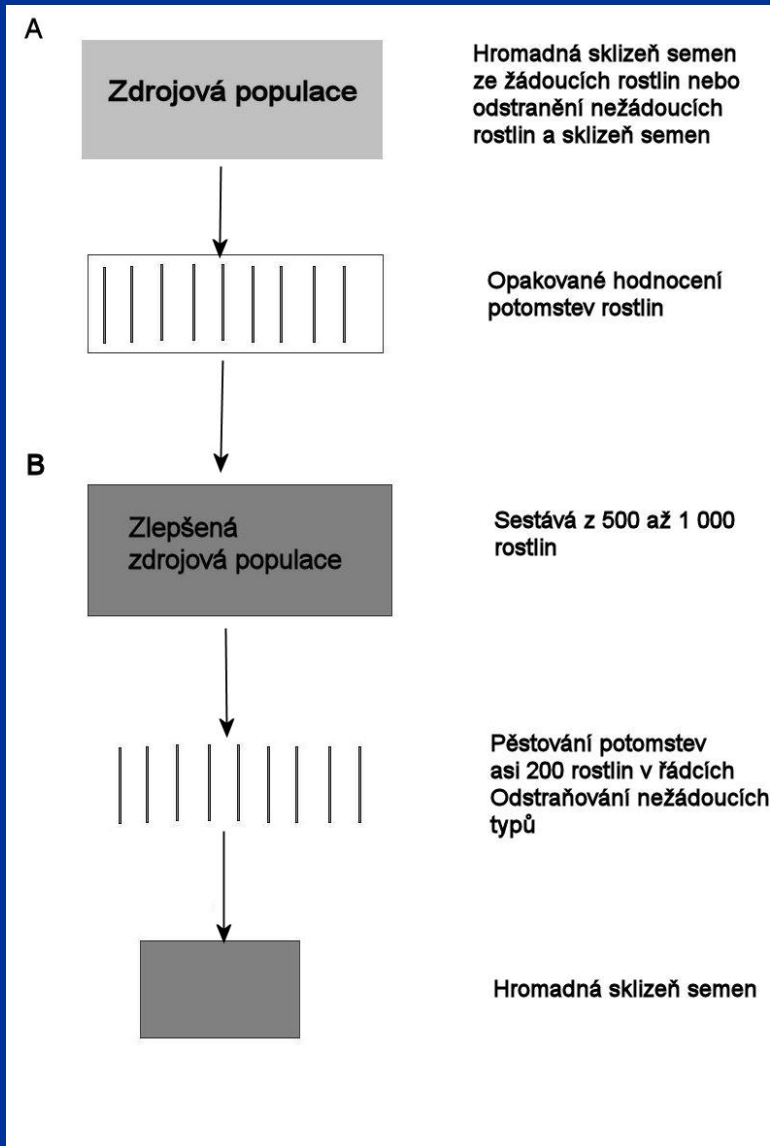
Přehled metod

- Hromadný výběr
- Výběr čistých linií
- Výběr v rodokmenech
- Šlechtění populací
- Šlechtění inbredních linií
- Šlechtění zpětným křížením
- Víceliniové šlechtění

Hromadný výběr

- Poprvé použil dánský biolog W. Johansen r. 1903.
- Nejstarší metoda šlechtění u samosprašných druhů.
- Důvodem výběru je zlepšení populace prostřednictvím zvýšení alelových četností žádoucích genů.
- Výběr je založen na fenotypu, opakuje se jedenkrát nebo několikrát (rekurentní hromadný výběr).
- Výběr většího počtu jedinců z dané populace a založení další generace ze **směsi** jejich osiva.
- Na formování následných generací se podílejí neznámí otcové, což nemusí mít vždy příznivý vliv.
- Rozsah zlepšení závisí na genetické rozmanitosti, která existuje v původní populaci.

Postup

Výhody

- Rychlá, jednoduchá
- Levná
- Odrůda je fenotypově poměrně uniformní
- Účinný u znaků s vysokou heritabilitou a znaků recesivních

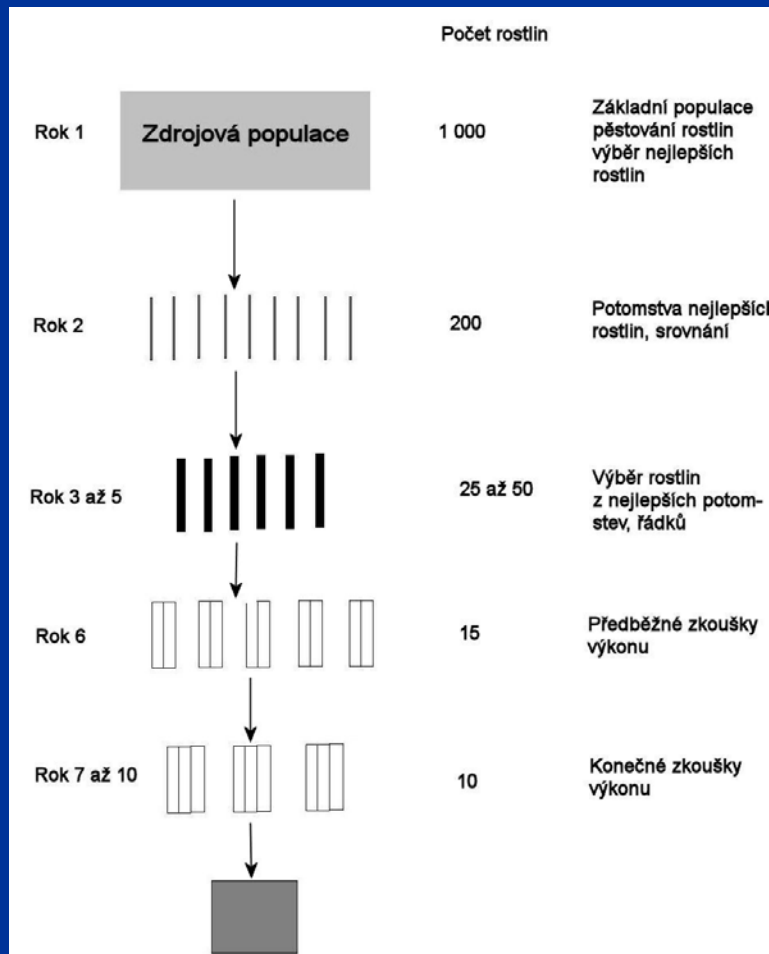
Nevýhody

- Aby byla efektivní, znak musí mít vysokou heritabilitu
- Uniformní prostředí
- Fenotypová uniformita je menší než u odrůd z čistých linií
- V případě dominance nejsou heterozygoti odlišitelní od dom. homozygotů. Bez testování potomstev budou vybraní heterozygoti segregovat v následující generaci (je nutné výběry opakovat)

Výběr čistých linií

- Teorii čistých linií formuloval dánský botanik Johansen r. 1903.
- Tvorba odrůd pro:
  - mechanizovanou produkci, kde je nutná uniformita (ve zrání, výšce - kvůli umístění ekonomicky důležitých částí).
  - odrůda pro trh, kde je důležitý vizuální aspekt – uniformní tvar a velikost.
  - odrůdy pro zpracovatelský trh – nároky na konzervařenskou kvalitu
- Uplatnění mutací v květu pro okrasné využití.
- Zlepšení nově domestikovaných plodin, které mají určitou variabilitu.
- Metoda čistých linií je součástí jiných šlechtitelských postupů.

Postup

Výhody

- Rychlá metoda
- Laciná. Velikost zdrojové populace může být různá v závislosti na cílech.
- Odrůdy takto vytvořené jsou lahodící oku vzhledem k uniformitě fenotypů.
- Je možné zlepšit znaky s nízkou heritabilitou, protože výběry jsou založeny na výkonu potomstev.
- U čistých linií se vybere pouze ta nejlepší linie.

Nevýhody

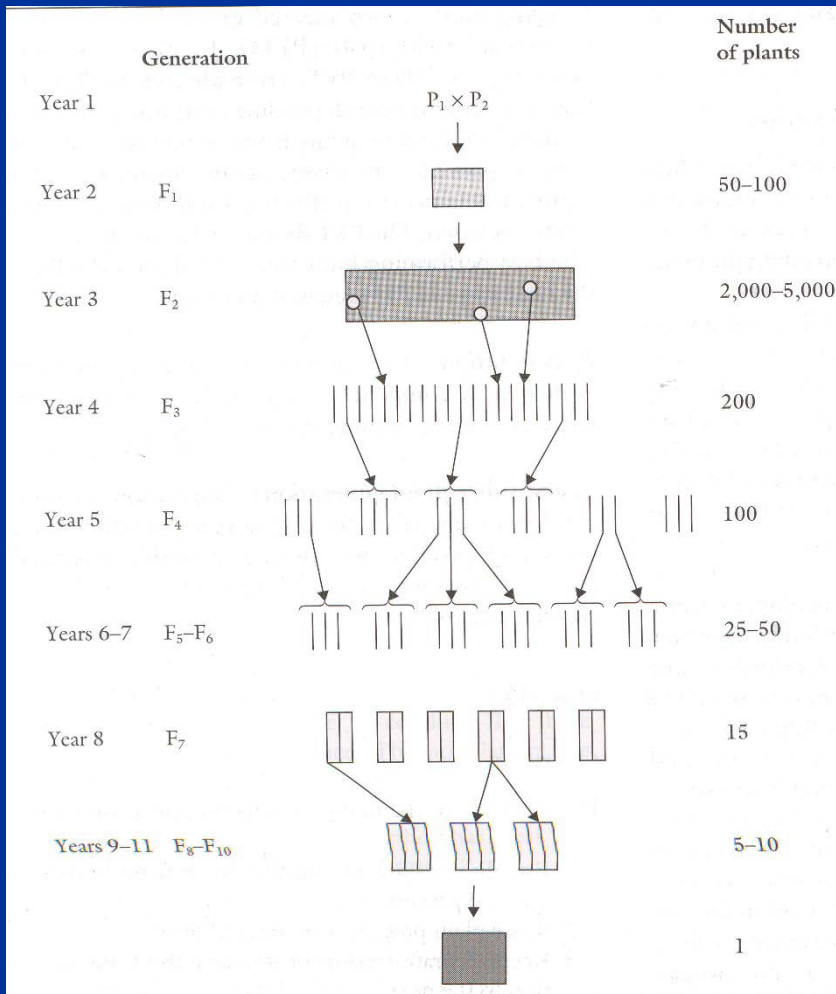
- Odrůda z čistých linií může být změněna příměsí po přirozeném křížení s jiným kultivarem nebo mutací. Takové rostliny se odstraní.
- Úzký genetický základ, možnost napadení a devastace v jiném prostředí.
- Nelze vytvořit nový genotyp, zlepšení je tak omezeno jen na výběry z dané základní populace.
- Výsevy potomstev zabírají čas, prostor a peníze.

Výběr v rodokmenech

- Poprvé popsána H.H. Lowem 1927.
- Široce využívaná u samosprašných i cizosprašných druhů. Kukuřice a jiné plodiny produkované jako hybridy.
- Zásadním rozdílem mezi výběrem v rodinách a hromadným výběrem nebo výběrem čistých linií je **začlenění hybridizace** pro vytvoření rozmanitosti a získání základní populace.
- Šlechtitel vede záznamy o předcích odrůdy- rodokmen. Základní populace je založena křížením vybraných rodičů, následuje práce se segregující populací. Dokumentace umožňuje rekonstruovat rodokmen jednotlivých rostlin F₂.

Postup

Výběr rodičů a křížení

Hromadná sklizeň semen; pěstování rostlin

Pěstování rostlin; výběry podle fenotypů

Pěstování potomstev v řádcích

Z nejlepších řádků vybrat 3 až 5 rostlin

Pěstování potomstev a výběry jednotlivých rostlin

Předzkoušky na výnos a výběry jednotlivých rostlin

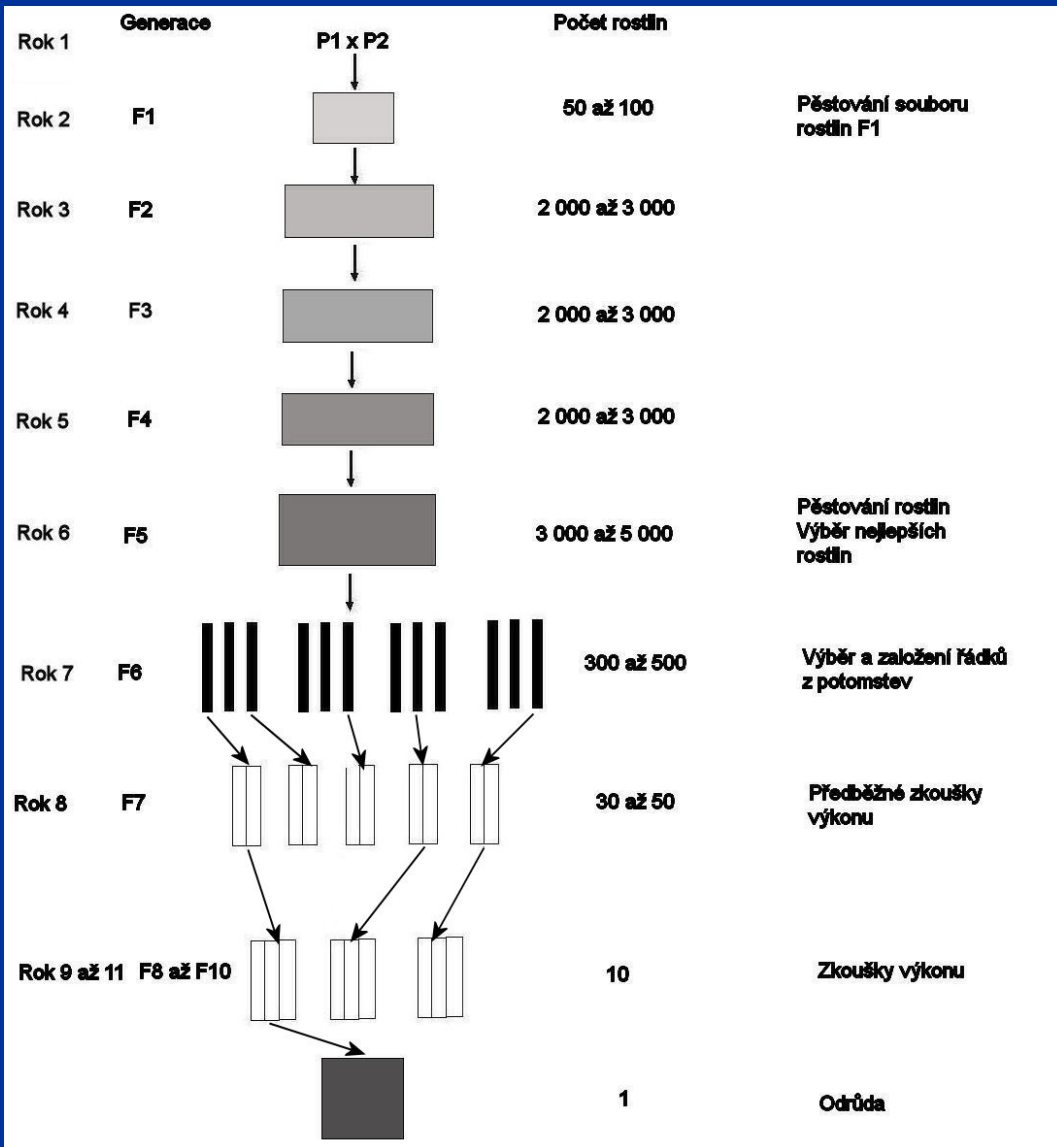
Zkoušky výkonu ve více opakováních; více lokalit

Odrůda

Šlechtění populací

- Poprvé použil Švéd H. Nilsson-Ehle, H.V. Harlan a kol. teoreticky objasnili a využili r. 1940 ve šlechtění ječmene.
- Metoda zahrnuje **zkoušky výkonu směsi semen** F2 z výchozích křížení a odstranění celých křížení na základě zkoušek výkonu-výnosu.
- Využití hlavně u samosprašných druhů, modifikována může sloužit k tvorbě inbredních populací pro cizosprašné.

Postup

- Zvýšení rozmanitosti křížením
- Nové genotypy v důsledku rekombinace
- Zvyšování homozygotnosti

Šlechtění inbredních linií

- C.H. Gulden 1941
- H.W. Johnson a R.L. Bernard 1962 použili u sóje
- Podrobně popsal C.A. Brom 1966 a nazval ji modifikovaná metoda kmenů.
- Znamená urychlení šlechtitelského programu **rychlým inbridngem 1 populace** před tím, než se začnou vybírat jednotlivé rostliny.
- Umožňuje pokračovat s maximálním počtem rostlin F2 až do F5. To umožňuje náhodný výběr jednoho semene na rostlinu v prvních segregujících generacích.
- „Single seed descent“

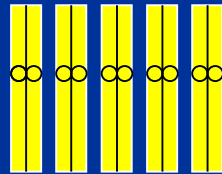
Inbrední linie

RIL (recombinant isogenic lines)

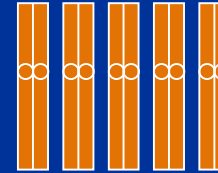
⊗ časová náročnost

⊕ vysoká homozygotnost

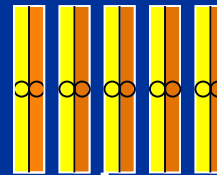
Křížení polymorfních
(fenotypově kontrast-
ních) linií

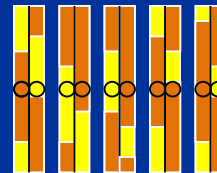
X

F₁

F₂ 50,0%

F₃ 75,0%

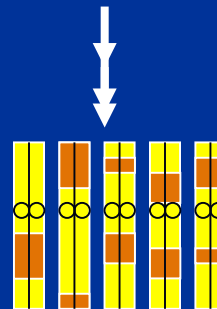
F₄ 87,5%

F₅ 93,8%

F₆ 96,9%

F₇ 98,7%

F₈ 99,5%

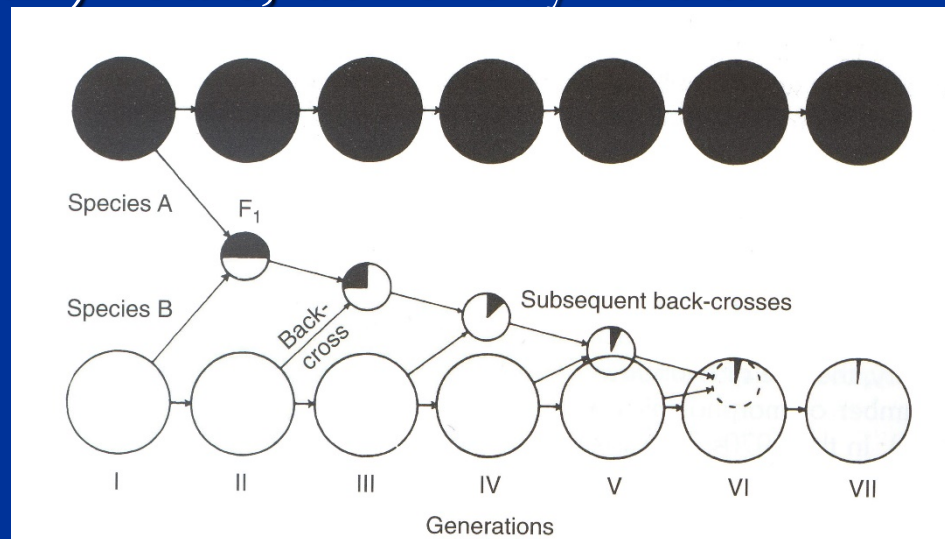

Šlechtění zpětným křížením

- Konvergentní šlechtění
- H.V. Harlan, M.N. Pope 1922
- **Nahrazení nežádoucích genů lepšími**, zachování ostatních vlastností – adaptace, výkonnost.
- Zlepšení jednoho znaku odrůdy.
- Recipientní (rekurentní) rodič, donorový rodič.

Donorový rodič

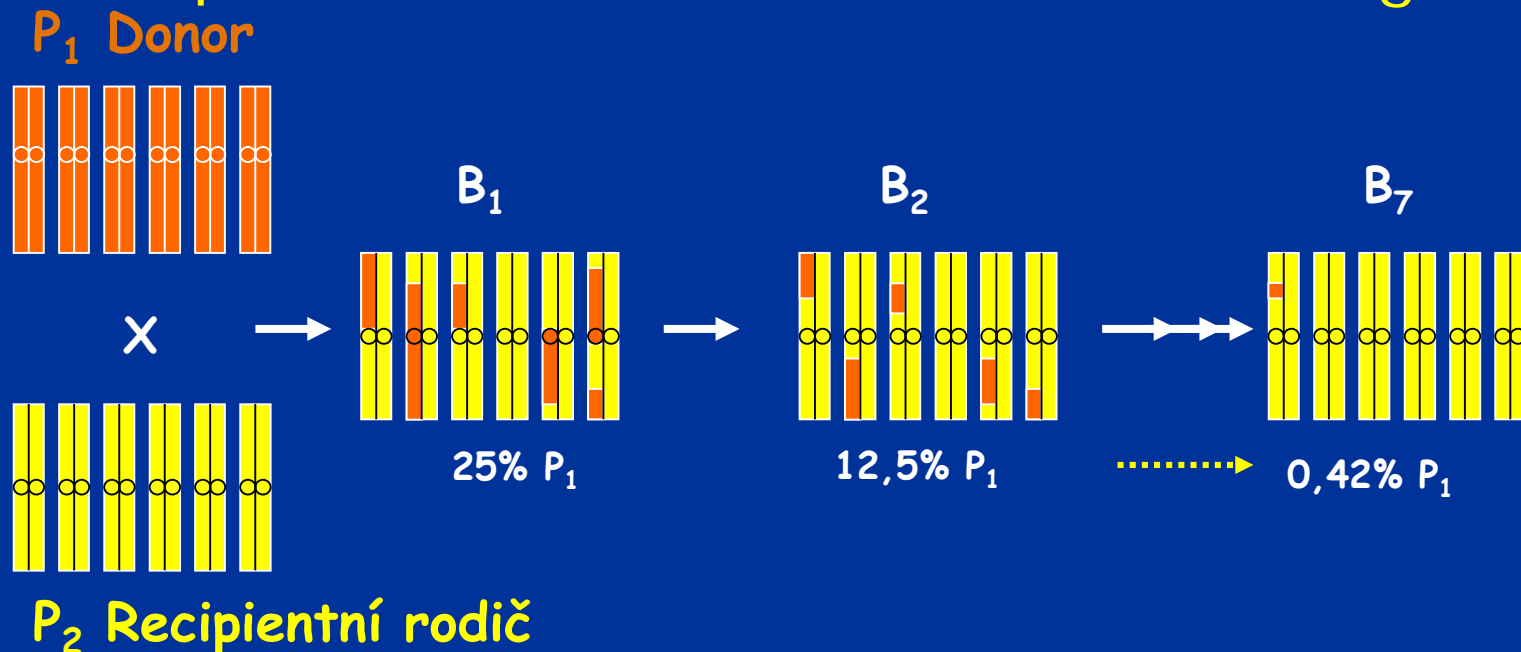
Recipientní rodič
příjemce

Izogenní linie - izolinie

NIL near isogenic lines

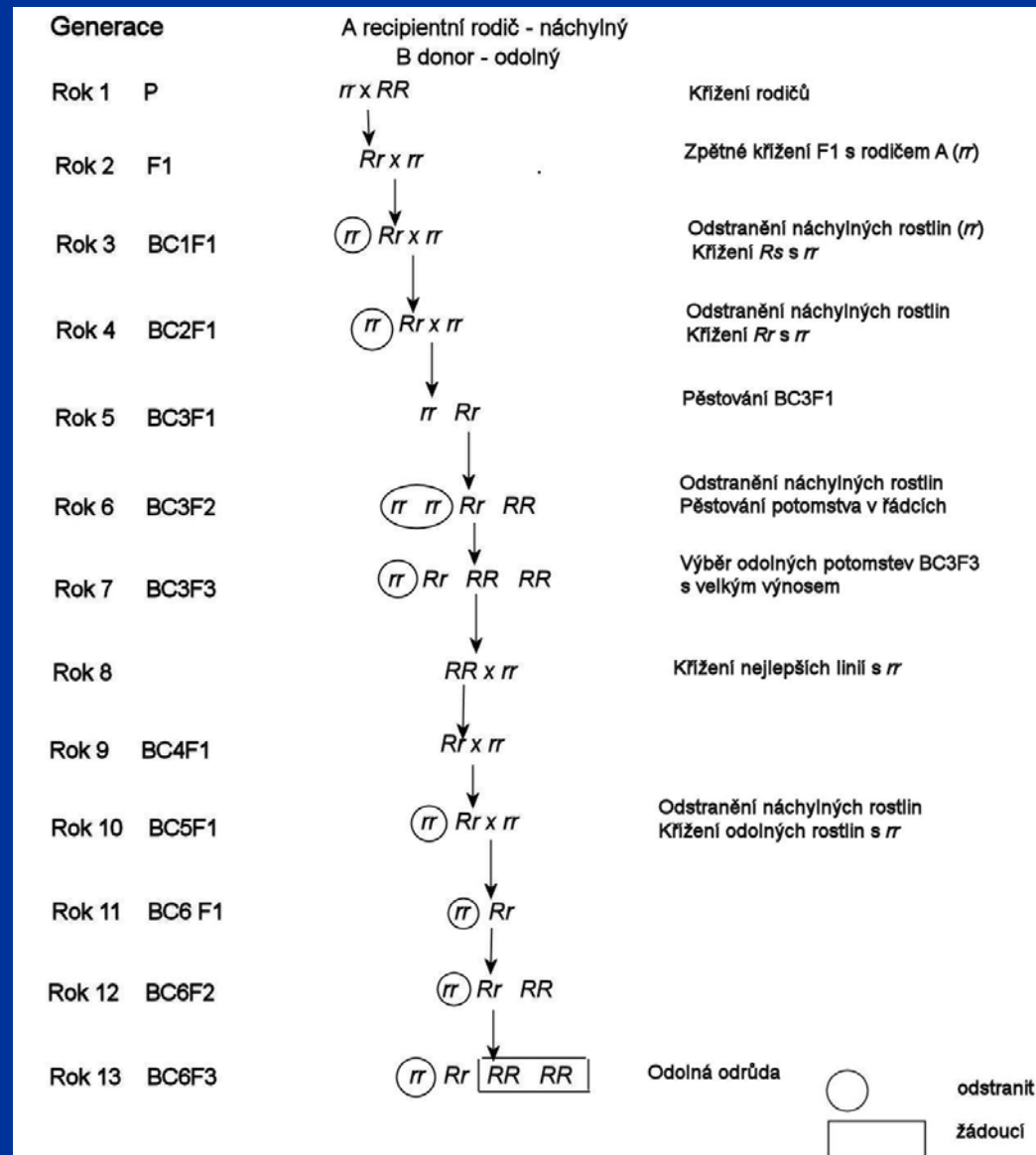
- ⊗ časová náročnost – vytvoření F_1 + 6 x BC, selekce na daný gen (znak) v každé generaci
- ⊕ vysoká homozygotnost, rozdíl jen v lokusu konkrétního genu a jeho okolí
- ⊕ polymorfismus (DNA) mezi NIL s vysokou pravděpodobností souvisí s vazbou marker-gen

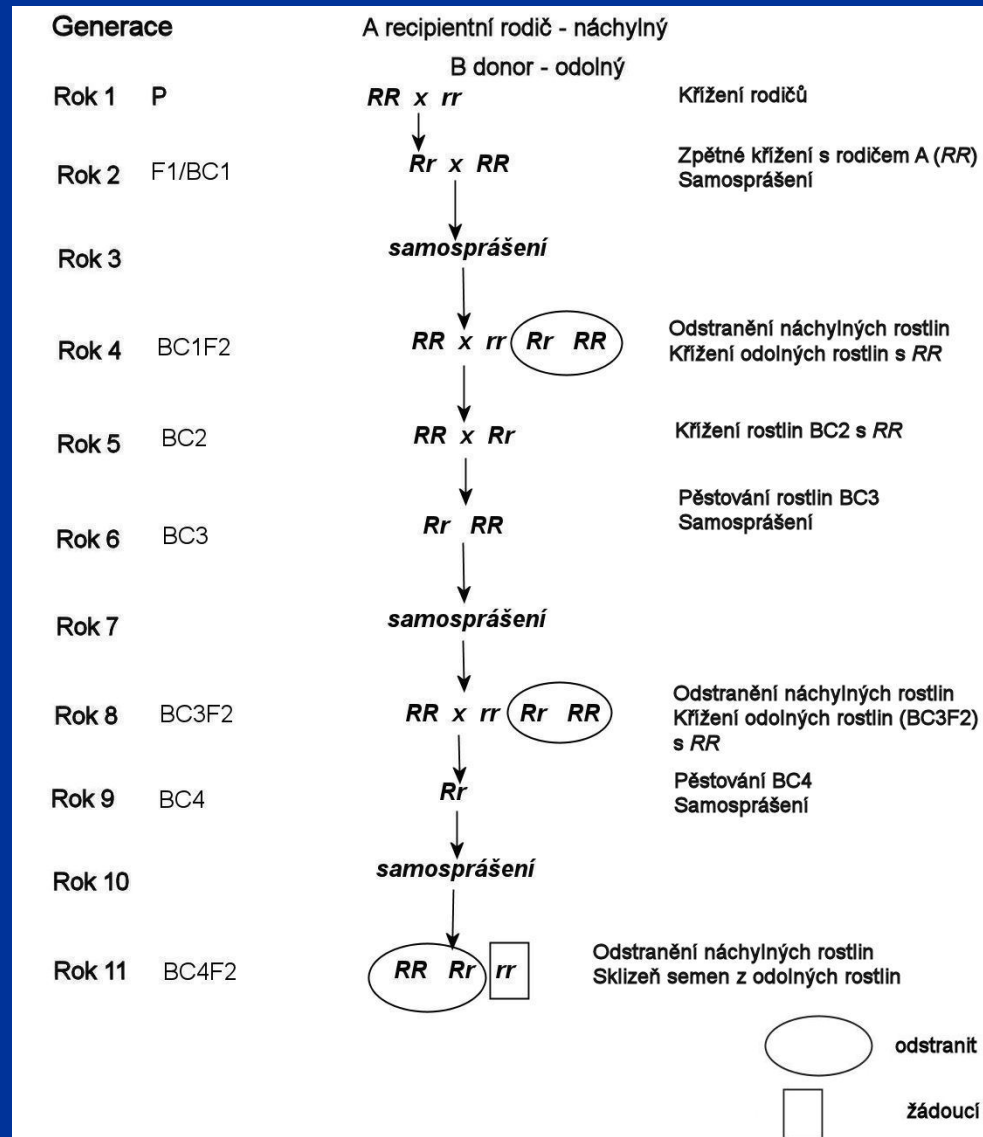

Přenos dominantního znaku

- Recipientní rodič se kříží s donorem.
- F1 se vypěstuje a kříží opět s recipientním rodičem. Druhý krok se opakuje tak dlouho, dokud recipient nezíská žádanou charakteristiku.
- 2 až 5 cyklů i více. Závisí to na tom, jak snadná je exprese a vyhodnocení znaku, v jakém rozsahu recipientní genotyp chce šlechtitel získat.

Přenos recesivního znaku

Genetické vlastnosti

- Každým BC se potomstvo přibližuje recipientnímu rodiči. V BC4 je 93,75% identita s recipientem.

Genetický pokrok závisí na:

- Heritabilitě – vysoká heritabilita znaku, snadnější přenos genu BC
- Choroby – je dobré mít genetický marker pro rezistenci, zjednodušení, nemusí se dělat fytopatologické testy.

Výhody

- Snižuje se počet testování na poli.
- Opakovatelnost.
- Konzervativní metoda, která neumožňuje rekombinaci.
- Introgrese konkrétního znaku vzdáleným křížením.
- Jak u samo- tak cizosprašných druhů.

Nevýhody

- Neefektivní pro kvant. znaky a znaky s nízkou heritabilitou.
- V přítomnosti nežádoucí vazby brání přenosu konkrétního znaku a brání dosažení původního výnosu recesivního rodiče.
- Přenos recesivních znaků je dlouhodobější.

Víceliniové šlechtění

N.F. Jensen využit u ovsa r. 1952

Získal vytrvalejší formy vzhledem k odolnosti k chorobám.

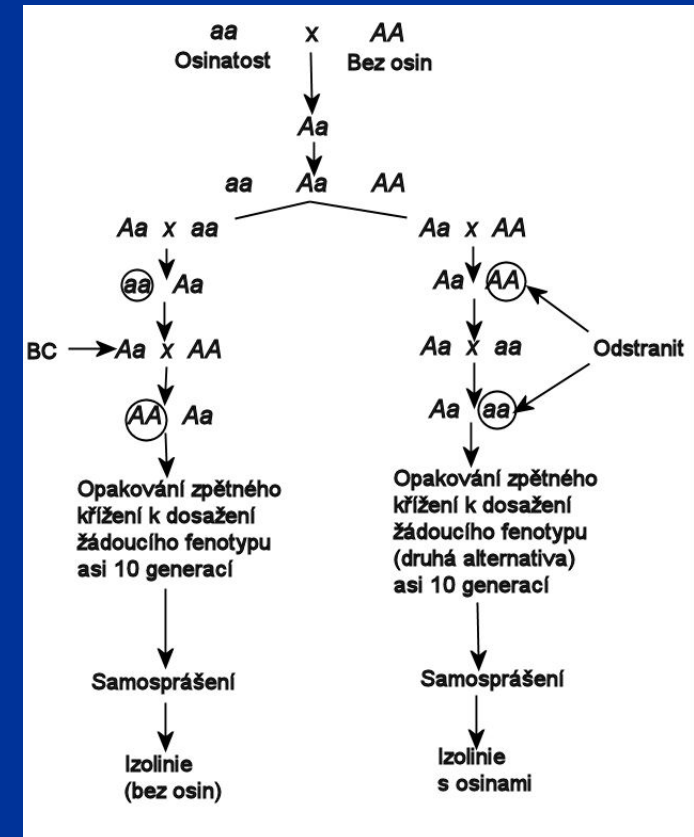
- Víceliniové odrůdy jsou dražší než tvorba syntetických odrůd, protože každá komponenta – linie se musí vyšlechtit odděleným BC.

Vlastnosti

- Čisté linie uniformní – výška, zrání, fotoperioda, i odolnost choroby. Jednotlivé linie se pěstují odděleně, míchají se v předem určeném poměru.
- Multilinie – směs izolinií, genetická identita až na jeden znak.

Postup – shrnutí

- Agronomicky nejlepší linie je recipientním rodičem, zdroj odolnosti je donor.
- Řada BC – tvorba různých izolinií.
- Výsledkem jsou 2 odrůdy, které se liší v jednom znaku. Každá izolinie se liší v genu odolnosti – má jinou odolnost.

Klasické metody šlechtění

Šlechtění cizosprašných druhů

Zlepšení celých populací

- Hromadná selekce
- Rekurentní selekce
- Výběry s kontrolou potomstev
- Výběry po samosprášení rostlin
- Tvorba syntetických odrůd
- Zpětné křížení

Hlediska klasifikace metod

Zlepšení

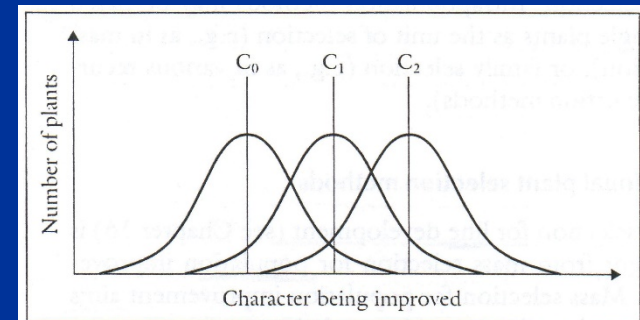
- v rámci jedné populace
- v rámci více populací

Jednotka selekce

- jednotlivé rostliny
- rodiny

Rekurentní selekce

- Metoda zpětné selekce; periodický, vracející se výběr.
- Výchozím materiálem může být heterozygotní porost, např. volně se opylující odrůdy, syntetické odrůdy, jednoduchý nebo dvojitý hybrid.
- Opakovaná a systematická technika, při které jsou vybírání z populace žádoucí jedinci a křížení, aby vytvořili novou populaci.
- Cílem rekurentní selekce je zlepšení výkonnosti populace s ohledem na jeden nebo několik znaků, tak aby nová populace byla lepší než původní v průměrném výkonu a výkonu nejlepších jedinců v populaci.

1) Jednoduchá rekurentní selekce

- Podobná hromadné selekci s jednoletými nebo dvouletými cykly.
- Nezahrnuje využití testerů, je založena na výběrech jedinců podle fenotypů a jejich samosprášení.
- V druhém roce se získají potomstva ze samoopyleních jedinců a na základě ZV se vyberou nejlepší potomstva.
- Ve třetím roce se **kříží** nejlepší potomstva ve všech možných kombinacích. Tím se získává první zlepšená výběrová populace a současně končí první výběrový cyklus. Ve čtvrtém roce začíná druhý výběrový cyklus (z první zlepšené výběrové populace), v němž se uvedený postup opakuje až do té doby, dokud populace křížení nevykazuje žádoucí vlastnosti.

2) Rekurentní selekce na obecnou kombinační schopnost

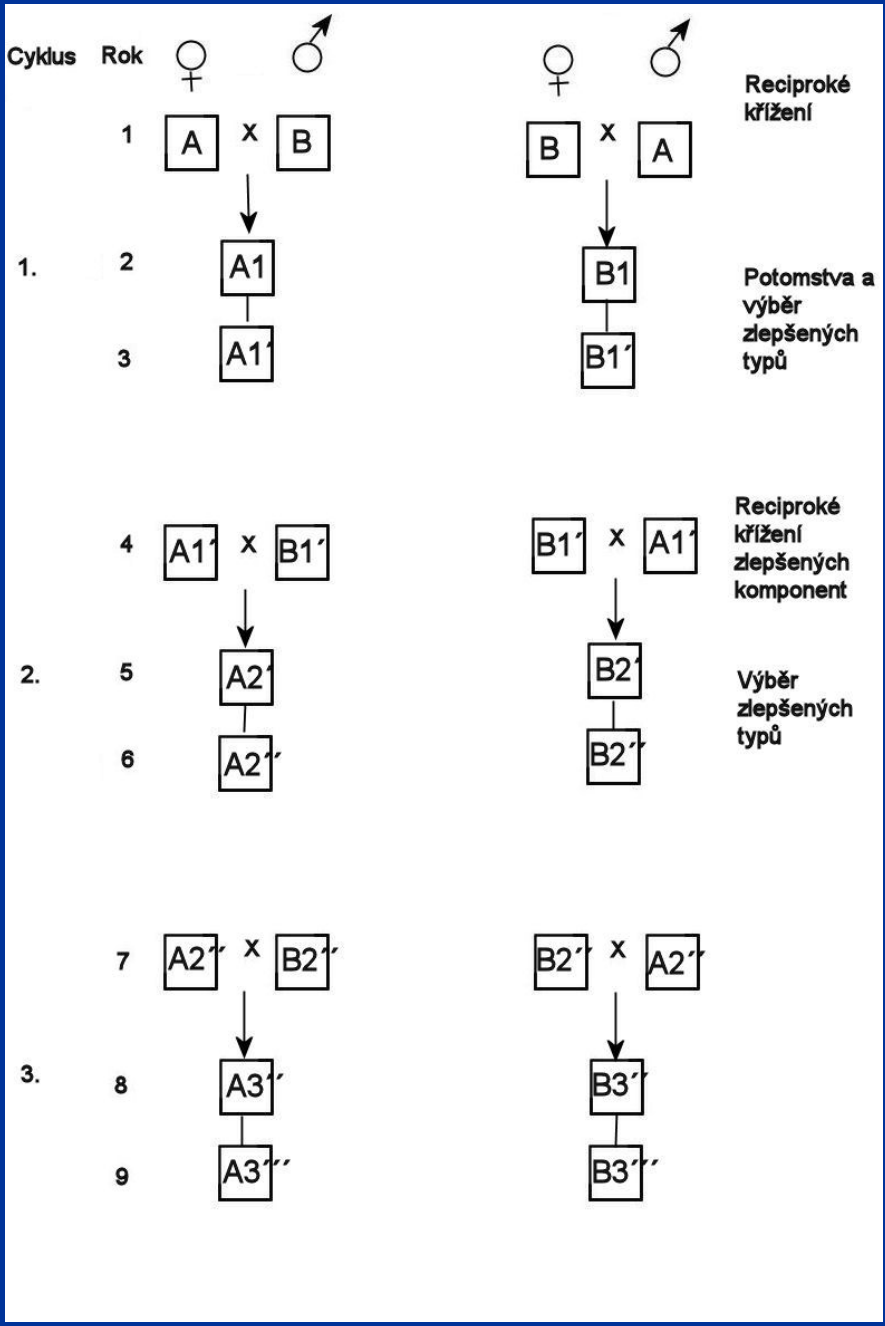
- Zařazují se testovací křížení pro stanovení kombinační schopnosti jednotlivých potomstev rostlin, která mají být křížena; polosesterská potomstva
- Jako tester je použit materiál se širokým genetickým základem (odrůda, populace).
- Testovací křížení jsou vyhodnocena v opakovaných pokusech před selekcí. Rozdíly v produkci jsou způsobeny obecnou kombinační schopností.

3) Rekurentní selekce na specifickou kombinační schopnost

- Testerem je inbrední linie s úzkým genetickým základem.
- Testovací křížení před selekcí. Rozdíly v produkci jsou způsobeny specifickou kombinační schopností.

4) Reciproká rekurentní selekce

- Využívá se jak obecné tak specifické kombinační schopnosti.
- Zahrnuje dvě heterozygotní populace, pokud možno různého původu.
- Každá slouží jako tester pro druhou. V obou se provede výběr určitého počtu rostlin a jejich samosprášení.

- Rostliny odrůdy A se kříží s rostlinami odrůdy B a opačně.
- Semena samoopylených rostlin se uchovávají tři roky.
- Ze semen z křížení se ve druhém roce založí ZV. Na jejím základě se zjišťuje, které rostliny odrůdy A a odrůdy B dávají nejlepší hybridy. Z uchovaného osiva samoopylených rostlin se ve třetím roce získávají potomstva odrůdy A a odrůdy B odděleně. Mezi potomstvy se provádí **křížení** ve všech možných kombinacích a pak výběr zlepšených typů A'1 a B'1.
- Tím je první výběrový cyklus uzavřen. Ve čtvrtém roce začíná druhý výběrový cyklus, v němž se uvedený postup opakuje s novými populacemi A'1 a B'1.

Metody selekce založené na jednotlivých rostlinách

- Hromadná selekce pro tvorbu linií se liší od té pro zlepšování populací.
- Směřuje ke zlepšení obecné zdatnosti populace prostřednictvím výběrů a tvorby směsí semen nejlepších genotypů, které již existují v populaci.

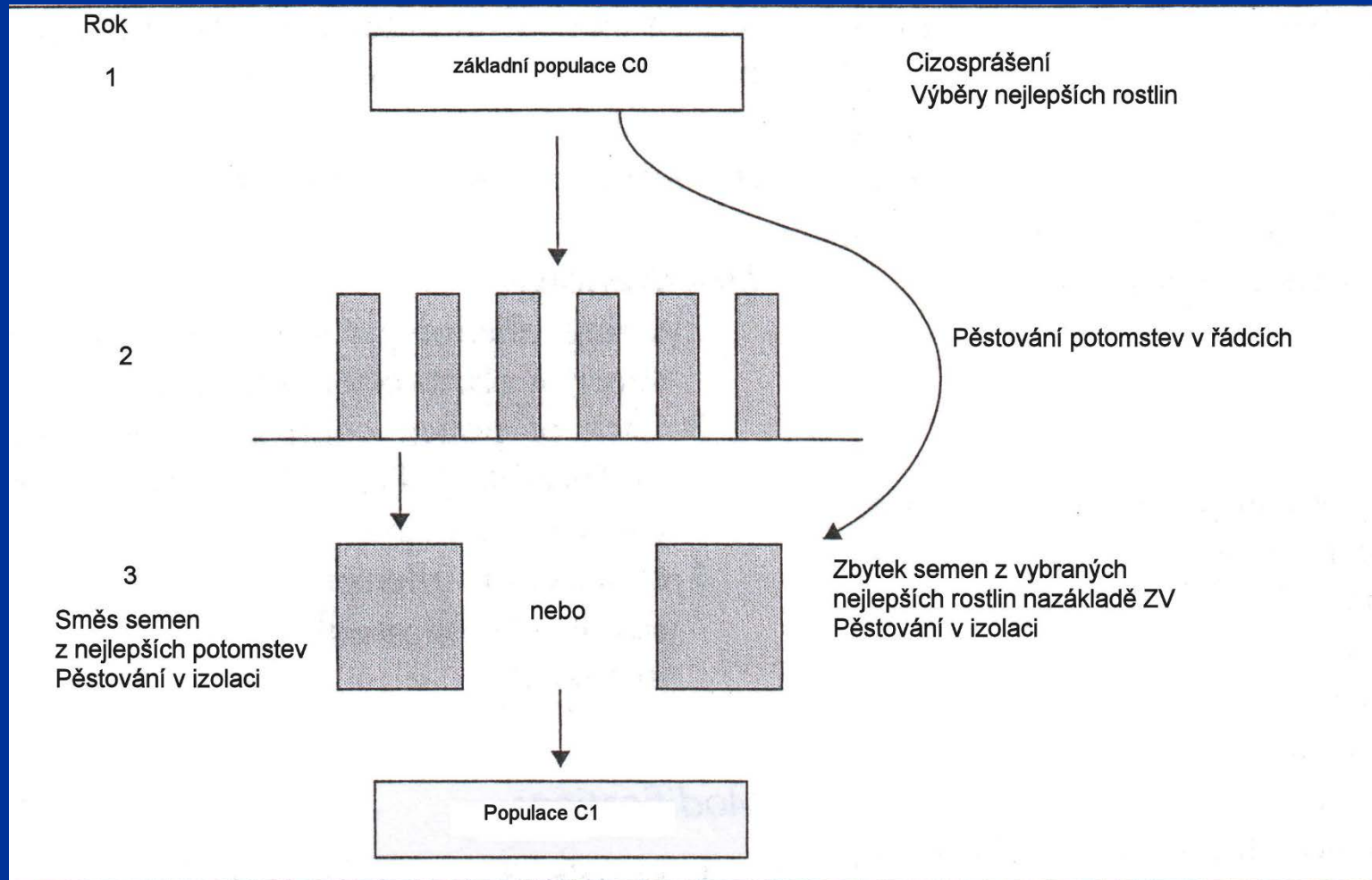
Metody selekce založené na rodinách

3 kroky

- Tvorba rodin
- Vyhodnocení rodin a selekce nejlepších rodin na základě testování potomstev
- Rekombinace vybraných rodin vytváří novou základní populaci pro následující cyklus selekce.

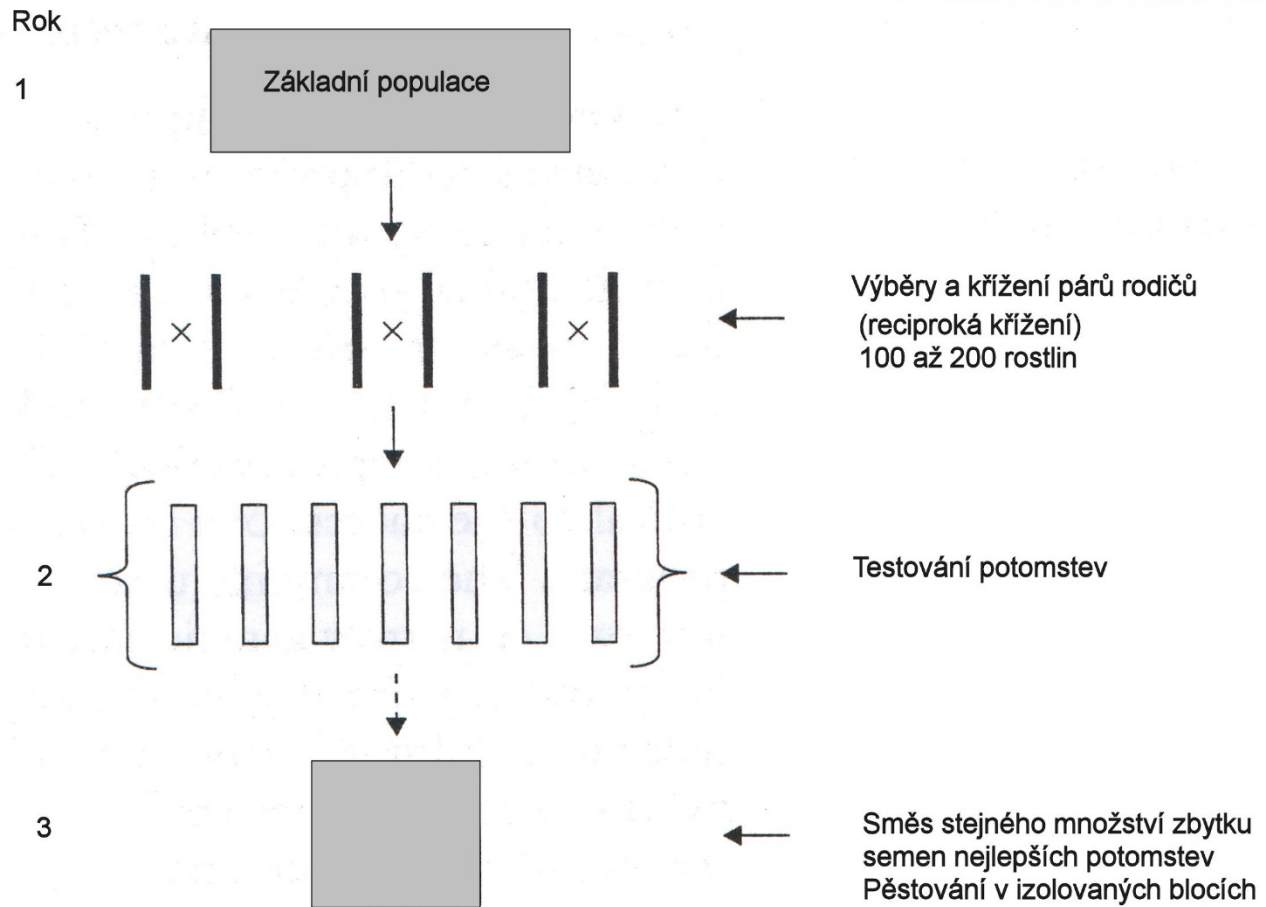
Obvykle je trvání každého kroku jedna generace.

Selekce bez kontroly vlivu otcovského genotypu

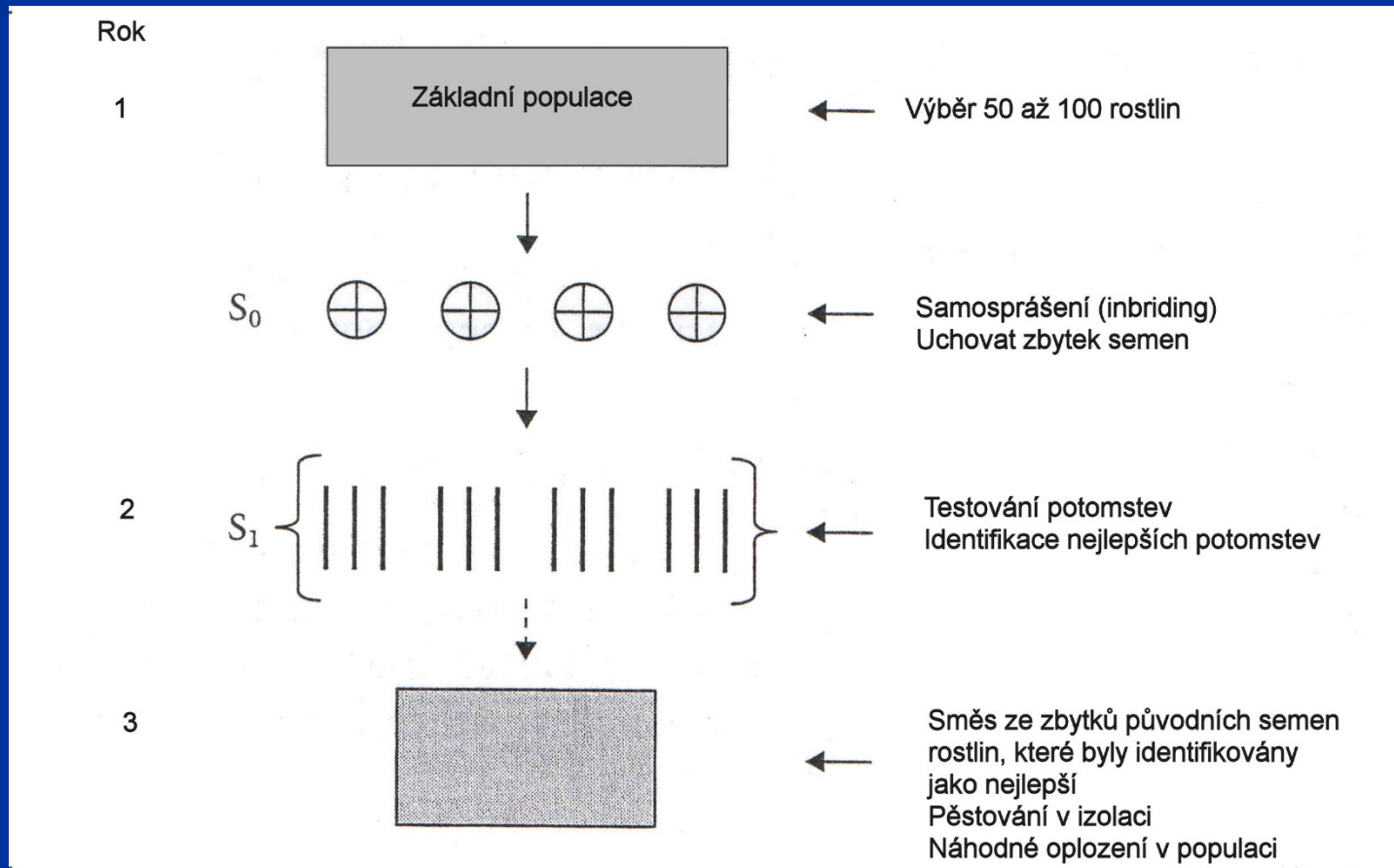

Selekce plně kontrolovaných potomstev

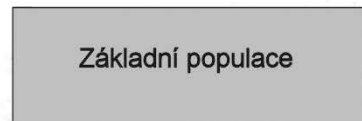
Šlechtění založeno na samosprášení výchozích genotypů

Šlechtění založené na testovacím křížení

Rok

1

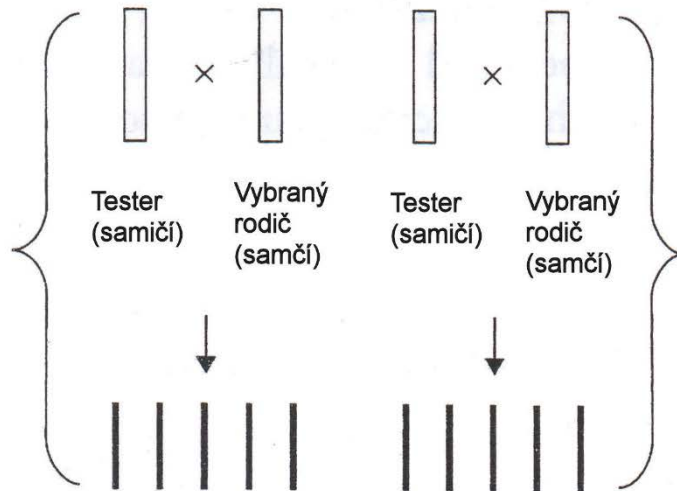
Volné sprášení v populaci
Výběr nejlepších rostlin

nebo

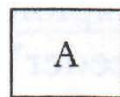
Je možné zařadit selfování
vybraných rostlin

2

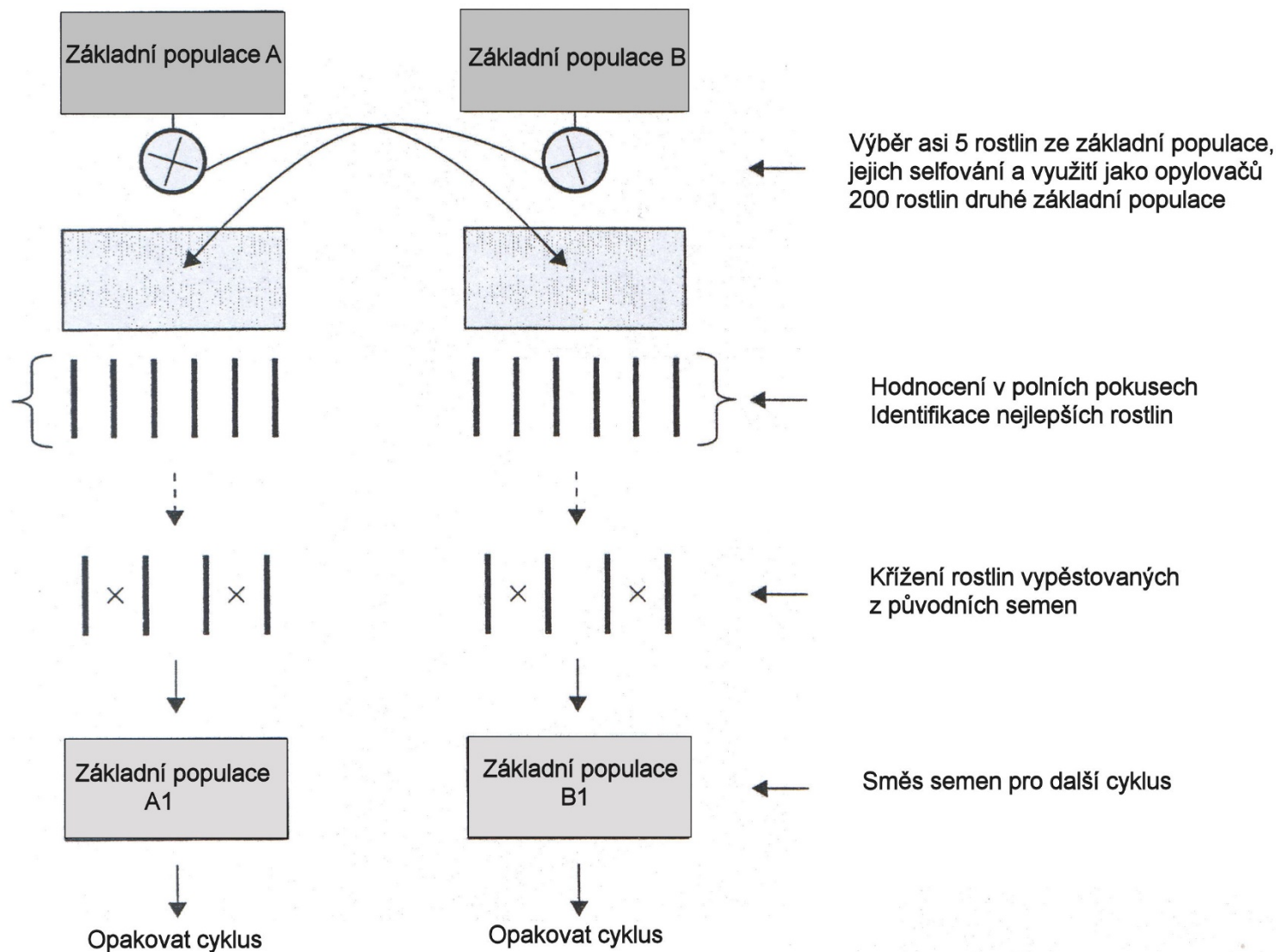
Testovací křížení s testerem
pěstování potomstev v řádcích
Identifikace nejlepších potomstev
(5 až 10)

3

A - směs stejného množství zbytku
semen nejlepších rodičů z volného sprášení
B - z rodičů po selfování

Metody interpopulačního zlepšení

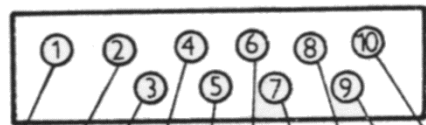

Tvorba syntetických odrůd

- Populace vzniklá vzájemným prokřížením komponent (jedinců, klonů, samospravovaných linií) s dobrou kombinační schopností (tj. schopností poskytovat po křížení s jinými komponentami žádoucí výnosový nebo jiný efekt).
- Pro výběr komponent byla vyvinuta metoda hromadného křížení (polycross). Byla úspěšně využita při šlechtění žita, trav, vojtěšky aj. umožňuje přezkoušení jakkoli heterozygotních jedinců na jejich kombinační schopnost.
- Po dobu trvání zkoušek jsou vybraní jedinci zachováni v původní genetické formě. To je možné buď jejich vegetativním namnožením (klonování trav, řízkování vojtěšky, klonování žita), nebo nuceným samosprašením části květů vybraných rostlin.

Tvorba syntetické populace u pícein

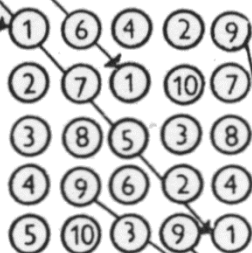
Rok 1

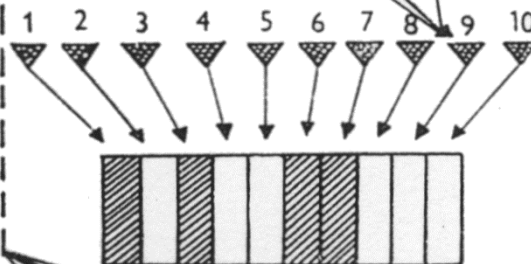
2

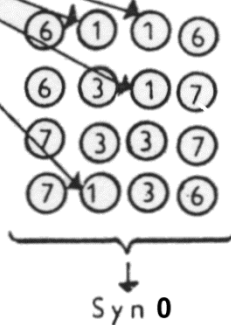
3

4

5

Základní výběrová školka

5 až 10 tisíc rostlin

Klonová školka

100 až 200 rostlin

20 až 25 rostlin na klon

Hromadné křížení
(polykros)

Zkoušky výkonu

Hybridizační školka

Šlechtění zpětným křížením=konvergentní šlechtění

$(P1 \times P2) \times P1 \dots / (P1 \times P2) \times P1 / \times P1 \dots\dots$

- Základním problémem aplikace BC u cizosprašných je inbriding.
- Selfování cizosprašných plodin vede k inbrední depresi.
- Pro minimalizaci snížení zdatnosti použít velkou populaci.
- Vhodné pro zlepšení kvalitativních znaků determinovaných jedním dominantním genem.
- Šlechtitel vybírá jedince s konkrétním znakem.
- Introdukce recesivní alely genu - po každém BC křížení pro identifikaci recesivních fenotypů.
- Optimální 2 až 3 BC.